

ȚĂRILE ȘI OAMENII

1. ARABIA PUSTIE A HIDJAZULUI

Nu departe de Mecca, în cuprinsul „barierei” muntoase care tîvește în lungul Mării Roșii marginea Peninsulei Arabice, se înalță diferite vîrfuri pustii. Acolo, potrivit Tradiției, obișnuia Muhammad să se retragă în singurătate și aici ar fi primit prima chemare de a propovădui Islamul; de aici ar fi plecat mesajul ce avea să atragă după sine nașterea unei noi puteri totodată religioase și politice.

2. ORAȘUL SACRU AL ISLAMULUI: MECCA

Interzis accesului nemusulmanilor, care n-au dreptul de a păși pe solul sacru al haramului său, orașul Mecca își agață și astăzi casele de povîrnișurile unui ținut deosebit de arid. Desigur, aspectul și suprafața lui s-au schimbat din vremea cînd Muhammad lansa acolo primele teme ale propovăduirii sale. Dar orașul natal al Profetului a rămas, în virtutea prezenței Ka'bei, centrul religios spre care toți musulmanii continuă să se întoarcă pentru Rugăciune și să călătorească în vederea celebrării rituale a Pelerinajului.

3. O MARE MOSCHEE DE METROPOLĂ ABBASIDĂ ÎN IRAK

Intemeiată de califul al-Mu'tasim în anul 836, apoi reconstruită în întregime după 847 de ziditorul care a fost al-Mutawakkil, marea moschee din prima Samarra, unul din cele mai mari edificii de acest gen construite vreodată, prezenta caracteristicile unui gigantic loc de întrunire pentru populația ce ocupa, în jurul palatului, cartierele noului oraș regal. Zidurile ei înalte, străjuite de turnuri, mărgineau în interiorul unei a doua incinte mai întinse (376×444 m) suprafața și așa considera-

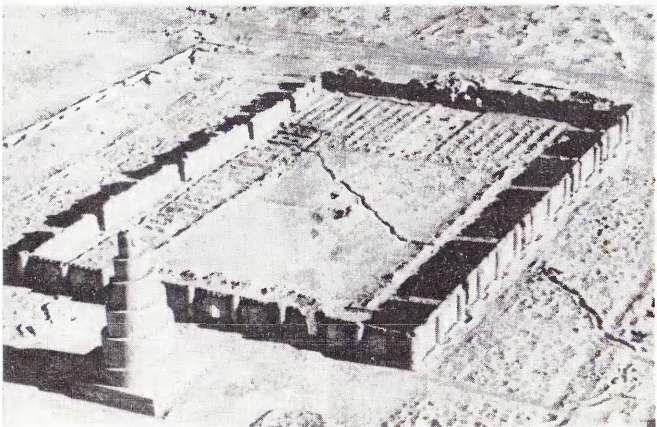

1. Arabia pustie a Hidjăzului.
(Foto H. Doganbey, P. Elek Productions Ltd., Londra.)

2. Orașul sacru al Islamului: Mecca.
(Foto Almasy.)

3. O mare moschee de metropolă abbasidă în Irak.
(Foto Aerofilms, Londra.)

bilă (240×156 m) ocupată de o sală de rugăciuni și de o curte centrală înconjurată de porticuri. Minaretul Malwiya, astăzi restaurat, ridicat și el în cărămidă arsă, desfășura pînă la o înălțime de 50 m, deasupra unui soclu dreptunghiular, rampa spiralată a cărei asemănare cu vechile zigurute mesopotamiene a fost de multe ori semnalată.

4. O REȘEDINȚĂ PRINCIARĂ Umayyada în STEPA SIRIANĂ

Fotografiat din avion în timpul săpăturilor conduse de D. Schlumberger, Din 1936 pînă în 1938 și care aveau să permită ulterior să i se reconstituie la Muzeul național sirian din Damasc intrarea monumentală, castelul Kasr al-Hayr al Gharbī sau cel Apusean apare aici cu planul său regulat și cu zidurile apartamentelor sale interioare, conservate pînă la o înălțime apreciabilă, în jurul unei curți centrale altădată mărginită de porticuri. Împrejur se întinde stepa cultivată în vechime, ale cărei resurse agricole justificau amplasamentul acestei reședințe întemeiate de califul Hișam, către 727.

5. UN EXEMPLU DE FORTIFICAȚII POST-SELGIUCIDE: CITADELA ALEPULUI

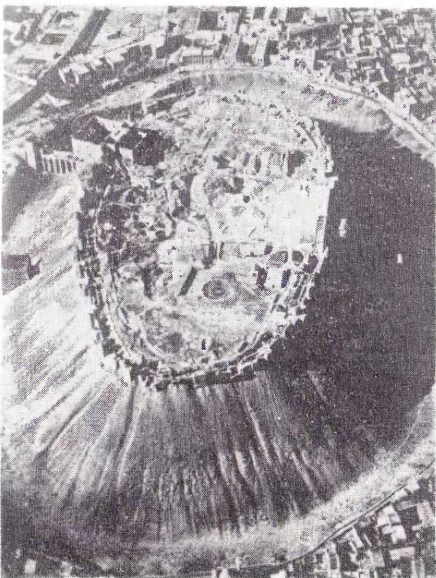
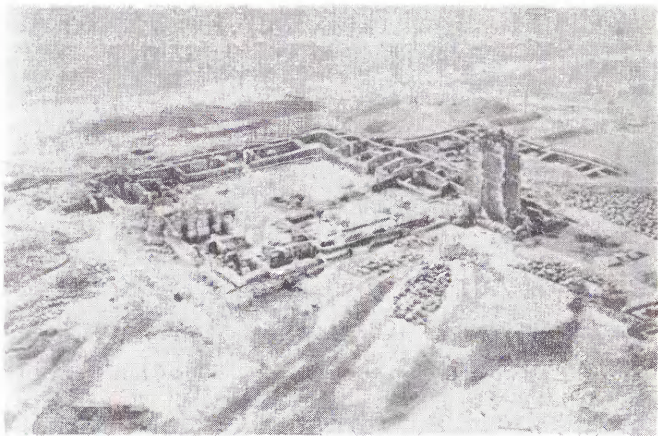
Înconjurată astăzi de orașul modern, pe cînd altădată întrerupea zidul de apărare dinspre răsărit al orașului medieval, citadela din Alep înalță încă în vîrfurile unei impunătoare movile naturale, înaltele ei ziduri fortificate. Doar ruine presară platforma ei superioară, ocupată de palate în epocile abbasidă și mamelucă. Dar întăriturile intrării ei monumentale dăinuiesc încă aproape intacte. În partea veche a orașului, se disting marea moschee și sukurile acoperite învecinate cu ea.

PEISAJE ALE IMPERIULUI

6. MASIVELE CALCAROASE DEZGOLITE DIN REGIUNEA „ORAȘELOR MOARTE” DIN SIRIA DE NORD

Ruinele bizantine ale fostului sanctuar Sfîntul Simion Stilitul, transformate ulterior în citadelă — de unde numele lor Kal'a Sam'ān — stau mărturie, împreună cu alte vestigii asemănătoare, despre popularea intensă pe care au cunoscut-o altădată aceste înălțimi adaptate monoculturii măslinului. Pustietăților stîncoase pe care le avem astăzi sub ochi și care corespund unuia din aspectele cele mai tipice ale actualului peisaj sirian, trebuie substituită imaginea vegetației formate din arbuști care le acoperea în primele secole ale Islamului, asigurînd prosperitatea unor mari domenii organizate încă dintr-o epocă mult mai veche. Părăsirea regiunii, provocată treptat de războaie, nu s-a situat desigur înainte de secolul al XIV-lea.

4. O reședință princiară umayyadă în stepa siriană.
(Foto Institut français d'archéologie, Beirut.)

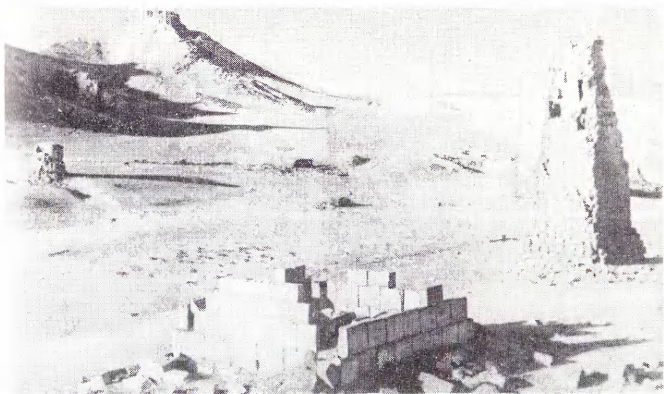
5. Un exemplu de fortificații post-selgiucide: citadela Alepului.
(Foto Institut français d'archéologie, Beirut.)

PEISAJE
ALE IMPERIULUI

6. Masivele calcaroase dezgolate din regiunea „orașelor moarte” din Siria de nord.
(Foto Institut français d'archéologie, Beirut.)

7. **DEȘERTUL SIRIAN DIN JURUL PALMYREI.**
Deșerturile au constituit totdeauna o fracțiune însemnată a lumii islamice vechi. Printre ele, stepa ce ocupa o poziție centrală între Siria, Irak și Arabia a jucat un rol istoric important, datorită oazelor ei cultivate și numeroaselor căi de comunicație ce o străbăteau. Bogata oază a Palmyrei, pe care o înconjură încă vestigiile turnurilor funerare antice, a rămas astfel un important centru populat, protejat în evul mediu de un castel ale cărui ruine se văd în planul din fund.
8. **COASTA SIRIANĂ LA SUD DE LATAKIYA.**
Coastă puțin favorabilă navigației (cu excepția citorva importante instalații portuare), țărmul sirian al Mediteranei a adăpostit în schimb totdeauna în unele părți, datorită climei sale temperate și relativ umede, bogate culturi în terase. Acestea au fost locurile unde primii cuceritori arabi s-au familiarizat cu o antică civilizație sedentară și maritimă, care avea să marcheze în mod deosebit epoca umayyadă, și tot aici au prosperat principatele france din epoca cruciadelor.
9. **STEPĂ ȘI OAZĂ DE PLATOU ÎN SIRIA.**
Contrastul dintre verdeața oazei cultivate și întinderile deșertice ce o înconjură va rămâne în toate epocile caracteristic pentru țările cu climat subtropical uscat în care s-a dezvoltat vechiul imperiu al Islamului. În părțile mai înalte predominau oazele de zonă temperată, cu culturi legumicole la umbra unor plopi, nuci sau caiși, oaze despre care această extremitate a grădinilor Orontelui, de la Hama, oferă un excelent exemplu. Se va remarca amplasamentul caselor la marginea terenurilor irigate, pe care ele nu le încălcau, în timp ce în afara zidurilor, în partea deșertului, se împrăștiu mormintele cimitirelor.
10. **CURSUL IORDANULUI ÎNCASTRAT ÎNTRE VECHI DEPOZITE DE ALUVIUNI.**
Termenul de Sawād, „regiunea neagră” din cauza vegetației, aplicat de arabi văii Iordanului, ca și acela a Tigrului sau a Eufratului, îți vine în chip firesc în minte când domini din avion una din acele fșii înverzite mărginite de pământuri secate. Aici, fundul depresiunii este în cea mai mare parte steril, ocupat de coline de loess pe care le-a brăzdat eroziunea, iar albia udată natural nu depășește suprafața îngustă pe care se desfășoară meandrele fluviului.
11. **OAZA EGIPTEANĂ DIN DEPRESUNEA FAYYŪM.**
Văile inferioare ale marilor fluviu, în Egipt ca și în Irak, erau locul preferat al culturilor de palmier-curmal, care ocupau de asemenea principalele oaze africane: depresiunea Fayyūm, în jurul unui lac-dever-

7. Deșertul sirian din jurul Palmyrei.
(Foto G. Bourdelon, misiunea Louise Weiss.)

8. Coasta siriană la sud de Lattakiya.
(Foto Institut français d'archéologie, Beirut.)

9. Stepă și oază de
platou în Siria.
(Foto J. Sarvaget.)

10. Cursul Iordanu-
lui încastrat în-
tre vechi depo-
zite de aluviuni.
(Foto Z. Klug-
ger, *The Orient
Press, Tel-Aviv.*)

11. Oaza egipteană din depresiunea Fayyūm.
(Foto Hassia.)

sor al Nilului, precum și oazele izolate din deșertul libian și din Sahara. Prosperitatea lor, ca și aceea a oazelor de platou, se baza pe o muncă umană intensă de săpare și de întreținere a canalelor de irigație.

12. VALEA NILULUI LINGĂ PIRAMIDA LUI ZOZER.

Provincia Egiptului, care a fost pentru Imperiul islamic, la fel ca altădată pentru Imperiile roman și bizantin, un indispensabil grănar, a permis și noilor cuceritori să intre în contact cu o civilizație faraonică despre care n-au avut niciodată decît o cunoștință leghendară, dar căreia i-au admirat măcar impresionantele vestigii arhitecturale. Descrierea „minunilor” Egiptului, a templelor, statuilor și mormintelor sale, cărora superstiția populară le-a atribuit de cele mai multe ori o valoare magică sau talismanică, formează astfel una din temele favorite ale literaturii geografice sau ale povestirilor mai mult sau mai puțin autobiografice ale călătorilor medievali care, ca de pildă al-Harawî, parcuseseră această țară.

13. NILUL ȘI DEȘERTUL LA ASSUAN.

Acest punct terminal al văii superioare a Nilului a marcat multă vreme și punctul extrem al ocupației islamice în Egipt. La granița Nubiei, situată puțin mai la sud decît Assuanul, începea țara „necredincioșilor”, de unde proveneau anumite obiecte de comerț apreciate (aur, fildes, sclavi), dar unde negustorii musulmani nu s-au aventurat multă vreme decît cu teamă.

14. MALUL USCAT AL UNUI BRAȚ AL TIGRULUI ÎN MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ.

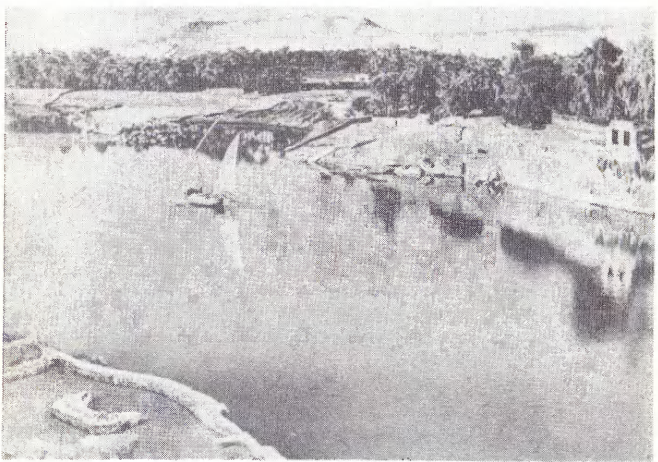
Torent coborînd direct din munții Armeniei înainte de a se revărsa în șesul Irakului, Tigrul are un regim neregulat care a cerut totdeauna de la riveranii săi un control neîntrerupt pentru a-l face propriu irigațiilor. Creșterile apelor sale, care au devastat de multe ori orașul Bagdad, au devenit spectaculare la sfîrșitul perioadei abbaside, pe măsură ce rețeaua de canale pe care o alimenta a suferit de o lipsă de întreținere tot mai mare. În perioade de nivel scăzut al apelor, au ajuns pe atunci să se întindă la marginile lui spații neproductive înlocuind suprafețe altădată fertile și substituind cadrilajelor de culturi întinderi sumbre de mîl cu crăpături.

15. MALURILE EUFRATULUI ÎN IRAKUL DE JOS.

Numai cîteva bărci de pescari evocă astăzi intensă activitate fluvială ce anima altădată Eufratul, cale comercială navigabilă folosită de la Bālis pînă la Bagdad și la Basra de toate corăbiile grele încărcate cu mărfuri. Această axă, multă vreme primordială, a traficului islamic în evul mediu era totodată aceea urmată

12. Valea Nilului lângă piramida lui Zoser.
(Foto A. Martin, exclusivitate Arthaud.)

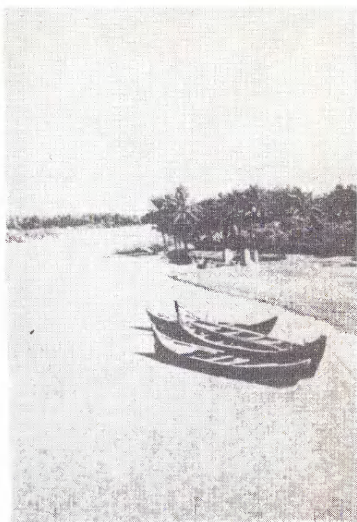

13. Nilul și deșertul la Assuan.
(Foto Hassia.)

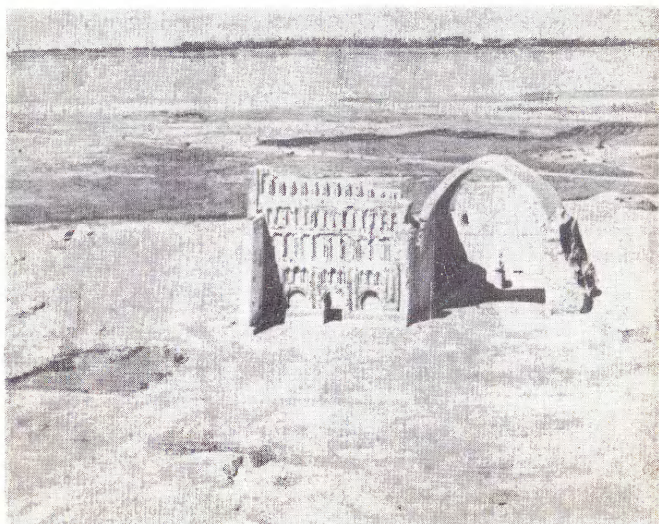
16. Malurile Tigrului la Ctesifon.
(Foto Aerofilms, Londra.)

14. Malul uscat al unui braț al Tigrului în Mesopotamia superioară.
(Foto M. Audrain, exclusivitate Arthaud.)

15. Malurile Eufrațului în Irakul de jos.
(Foto M. Audrain, exclusivitate Arthaud.)

de călătorii ce coborau fără oboseală fluviul în somptuoasele ambarcații menționate de povestirile din multe texte vechi.

16. MALURILE TIGRULUI LA CTESIFON.

Mesopotamia pe care au invadat-o trupele islamice cuceritoare era o regiune înfloritoare și populată, despre care șesul irakian actual, prea adesea revenit la stepa pustie, nu poate da decât o idee foarte vagă. Pentru a căpăta o oarecare imagine despre ea, se poate totuși confrunța cu asemenea peisaje o ruină atît de grandioasă ca aceea de la Ctesifon, vestitul palat sasanid, pe care califii abbasizi vor căuta să-l egaleze sau să-l întrecă în edificiile lor cele mai somptuoase. Singură se mai înalță astăzi aripa sudică a acestei imense clădiri de cărămidă arsă precum și partea centrală a *īwānului* ei cu bolta pe jumătate prăbușită. Dar văzut din avion, acest ansamblu, cu întinsa oglindă a Tigrului în planul din fund, este suficient pentru a evoca bogăția civilizației pe care au întîlnit-o în acest loc primii musulmani.

17. MUNȚII PLEȘUVI AI IRANULUI.

Provinciile iraniene, care aveau să joace un rol atît de mare în evoluția istorică, economică și culturală a Imperiului abbasid, erau totuși în bună parte constituite și ele din întinderi nelocuite, deșerturi ale părții centrale sau margini muntoase ale platoului, care pe alocuri se înalță în impunătoare lanțuri de pămînt. Pămînturile cultivate acolo au scăzut desigur ca întindere din primele secole ale Islamului. Totuși cuceritorii arabi au întîlnit la început peisaje asemănătoare acestuia, atunci cînd au părăsit bogatul șes al Irakului pentru a urmări trupele sasanide în derută.

18. TURMĂ DE CĂMILE ÎN STEPĂ ANATOLIANĂ.

Înglobată tîrziu în lumea Islamului, după ce fusese timp de cinci secole devastată de incursiunile sezoniere ale trupelor musulmane în teritoriu bizantin, Anatolia a devenit turcomană sub loviturile înaintării selgiucide. În același timp, ea a devenit o țară preferată a marilor și micilor nomazi, care își pășteau turmele în singurătățile ei pietroase, cu climă aspră.

19. UN DEFILEU ÎN NORD-VESTUL IRANULUI.

Prin aceleași defileuri, săpate între vîrfuri adesea foarte înalte, n-au încetat de a trece în teritoriul iranian axele de circulație străbătînd țara și asigurînd în plus legătura comercială între Asia centrală și Orientul Apropiat. Unele iau, în Afganistanul de azi, de exemplu, un aspect și mai sălbatic, dar trăsăturile generale ale unui peisaj totodată superb și steril rămîn foarte asemănătoare de la o regiune la alia.

17. Munții pleșuvi ai Iranului.
(Foto G. Bourdelon.)

18. Turmă de cămile în stepa anatoliană.
(Foto Yan, exclusivitate Arthaud.)

19. Un defileu din nord-vestul Iranului.
(Foto F. Hébert-Stevens, exclusivitate Arthaud.)

20. O VALE CULTIVATĂ ÎN IRAN.

Toate caracteristicile oazelor de munte, care își grupează mozaicurile de culturi la picioarele povârnișurilor cu surpături, se regăsesc în acest peisaj tipic iranian. Dar oricât de izolate par micile văi de acest fel, ele au jucat totuși la ocazie un rol istoric nicidecum neglijabil. Ele au servit drept refugiu unor rebeli sau drept puncte de plecare puterii unor dinastii menite pe urmă să-și cucerească vaste imperii în șesuri. Acest fenomen recurent a fost propriu atât provinciilor occidentale cât și celor orientale ale lumii islamice vechi.

MONEZI ȘI MEDALII

21. O MONEDĂ SASANIDĂ ISLAMIZATĂ.

Altarul focului, a cărui efigie apare în general pe reversul dirhamilor de tip sasanid bătuți în cursul secolului al VII-lea în Iranul islamic, este înlocuit pe această piesă unică de tranziție prin imaginea gravată a unui mihrāb, în centrul căruia se înalță lancea, atribut al suveranității califiene. Se citesc cuvintele următoare într-o scriitură arabă arhaică: „Emirul Credincioșilor, Reprezentant al lui Dumnezeu, să-i chezășuiască Dumnezeu izbînda.“ Fața monedei poartă efigia suveranului sasanid, înconjurată și ea de inscripții arabe. (New York, American Numismatic Society.)

22. IMAGINEA LUI CHOSROES.

Monedele bătute în Iran înainte de reforma califului umayyad 'Abd al-Malik din 696 nu erau decît imitații ale monedelor sasaniide și continuau să poarte pe avers efigia suveranului iranian detronat, drept al cărui succesor califul se complăcea să se considere. Pe margine apar aci cîteva cuvinte arabe: „În numele lui Dumnezeu, Muhammad este trimisul lui Dumnezeu.“ Trebuie remarcată prezența coroanei sasanide cu două aripi, care va furniza ornamentației islamice un motiv curent. (Paris; Bibl. nationale, Cabinet des médailles.)

23. CALIFUL UMAYYAD 'ABD AL-MALIK (685—705).

Pe această monedă de tranziție bătută în Siria, efigia împăratului bizantin este înlocuită de imaginea califului, care nu era altul decît celebrul autor al reformei administrative a imperiului islamic, dar al cărui portret nu prezintă desigur decît puține caractere de autenticitate. Bărboș și cu capul acoperit cu vâlul pe care-l poartă încă și azi beduinii, șeful Comunității are drept atribut esențial sabia. (Paris, Bibl. nationale, Cabinet des médailles.)

24. IMAGINEA LUI HERACLIUS CU FIII SĂI

Această piesă arabo-bizantină, bătută în Siria înainte de reforma lui 'Abd al-Malik, nu face decît să repro-

20. O vale cultivată din Iran.
(Foto G. Bourde'ou.)

MONEZI
SI MEDALII

21. O monedă sa-
sanidă islamiza-
tă.
(Foto *American
Numismatic So-
ciety, New York.*)

22. Imaginea lui Chosroes.
(Foto *Bibliothèque nationale, Paris.*)

23. Califul umayyad 'Abd al-Malik (685—705).

(Foto *Bibliothèque nationale, Paris.*)

24. Imaginea lui Heraclius cu fiii săi.

(Foto *Bibliothèque nationale, Paris.*)

←

25. Primul tip de monedă islamică originală: un dirham umayyad posterior reformei lui 'Abd al-Malik din 696.
(Foto *Bibliothèque nationale, Paris.*)

26. Imagine de dromader pe reversul unei medalii a lui al-Mutawakkil.

(Foto *Kunsthistorisches Museum, Viena.*)

27. Tip de monedă abbasidă.

(Foto *P. Dubure, exclusivitate Arthaud.*)

ducă, cu oarecare stîngăcie, efigia basileus-ului și a fiilor săi. Se va observa că au dispărut crucile de deasupra coroanelor din efigia originală. (Paris. Bibl. nationale, Cabinet des médailles.)

25. PRIMUL TIP DE MONEDĂ ISLAMICĂ ORIGI-NALĂ: UN DIRHAM Umayyad posterior RE-FORMEI LUI 'ABD AL-MALIK DIN 696.

Orice efigie a dispărut atunci de pe monede, pentru a face loc, pe revers, textului suratei CXII a Coranului, care afirmă, față de doctrinele creștine, dogma uni-cității divine: „Dumnezeu unic, Dumnezeu singur, care n-a fost zămislit și nici n-a zămislit, nimeni nu este de o seamă cu El.“ Aversul poartă formula profesiunii de credință islamice, înconjurată de data baterii monezii. (Paris, Bibl. nationale, Cabinet des médailles.)

26. IMAGINE DE DROMADER PE REVERSUL UNEI MEDALII A LUI AL-MUTAWAKKIL.

Printr-un ciudat paradox, această imagine evocă viața beduină, de care califii, instalați în luxoasele palate din Samarra, erau foarte depărtați. El trebuie explicat fără îndoială prin prestigiul legat de aceia care, în deșerturi, știuseră să salveze limba pură a Revelației. (Viena, Kunsthistorisches Museum.)

27. TIP DE MONEDĂ ABBASIDĂ.

Aici, numele califului, în speță al-Rādī bi-Allāh, apare pe revers, care reproduce formula ce afirmă misiunea lui Muhammad. Aversul poartă începutul profesiunii de credință islamice, înconjurată de mențiunea locului și a datei baterii monedei: Madīnat al-Salām, adică Bagdad, anul 328 de la Hegiră, adică 940 al erei noastre. (Colecția Sourdel.)

28. MEDALIE CU NUMELE ȘI CU EFIGIA CALIFULUI ABBASID AL-MUTAWAKKIL.

Aversul acestei piese unice (il. 26), bătută în 855—856, fără îndoială cu ocazia vreunui eveniment memorabil din cursul domniei califului al-Mutawakkil, ne oferă unul din rarele portrete cunoscute nouă ale unui vechi suveran islamic. Efigie hieratică, această imagine con-stituie în același timp un document asupra acoperă-mîntului de cap al califului: acesta nu numai că nu poartă nimic care să semene cu o coroană, dar nu poartă nici turbanul care totuși, după o zicală, ținea locul acesteia pentru prinții musulman. Capul lui e aco-perit doar cu o tichie încinsă de un fel de diademă și de sub care pare a ieși un vâl analog aceluia pe care-l purtau suveranii umayyazi. (Viena, Kunsthistorisches Museum.)

28. Medalie cu numele și cu efigia califului abbasid al-Mutawakkil.
(Foto *Kunsthistorisches Museum, Viena.*)

29. Suveran încoronat benchetuind și distrîndu-se.
(Foto *British Museum, Londra.*)

29. SUVERAN INCORONAT BENCHETUIND ȘI DISTRINDU-SE.

Efigie decorând o medalie comemorativă bătută în 975 de emirul buyid 'Izz al-Dawla, care avusese cinstea de a-și mărita fata cu califul din acea vreme, al-Tā'i. Tema prințului ținând în mâini o cupă, flancat de doi servitori își are originea, în țările iraniene, într-o epocă veche, iar emirii buyizi, după cum dovedesc alte piese păstrate, au căutat sistematic să fie reprezentați sub trăsăturile suveranilor sasanizi, din care pretindeau a descinde. (Ankara, Muzeul etnografic.)

30. DIRHAM GAZNAVID.

Pe avers se citește prima parte a profesiunii de credință islamică, gravată într-o scriitură de tip unghiular care începe să evolueze spre cursivă. Pe revers apar numele califului abbasid al-Kā'im și acela al suveranului gaznavid Ma'sūd precedat de supranumele său onorific, Nāsir din Allāh, „acela care face să triumfe religia lui Dumnezeu“. Pe marginea aversului, locul și data baterii monedei, în parte șterse: Balh, anul 423 de la Hegiră, adică 1032. (Colecția Sourdel.)

31. DINAR SALGIUCID.

Piesă bătută la Herat în 450 de la Hegiră, adică în 1058, și purtând numele emirului Alp Arslan, viitorul sultan, care nu era atunci decât guvernator al Horāsānului. Deasupra legendei se distinge desenul unui arc, iar la stînga acela al unui obiect ce pare a reprezenta o săgeată. Arcul și săgeata sînt la acea dată emblemele acestei dinastii de călăreți, vestiți pentru îndemînarea lor de arcași. (Muzeul din Kabul.)

32. MONEDĂ ZANKIDĂ.

Monedele bătute de dinastiile turce din Mesopotamia superioară se singularizează în ansamblul fabricării de monede din lumea islamică prin reprezentările lor figurate, împrumutate din diferite repertorii, care trădează o influență, fie a țărilor creștine vecine, fie a credințelor astrologice răspîndite în acea regiune. Această piesă, bătută la Nisibin în 594 de la Hegiră (1198, e.n.), de un suveran numit Nūr al-Dīn Arslānshāh, care descindea din marele Zankī și a trăit în vremea califului abbasid al-Nāsir, prezintă pe una din fețele sale o efigie cu caracter astral: figură umană încadrată de patru stele. (Londra, British Museum.)

CORANUL MARILE SANCTUARE

33. FRAGMENT DE CORAN ARHAIC PE PERGAMENT

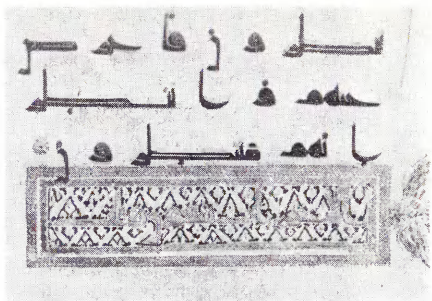
Cele mai vechi exemplare păstrate de copii ale Coranului datează din secolele al VIII-lea și al IX-lea. 316

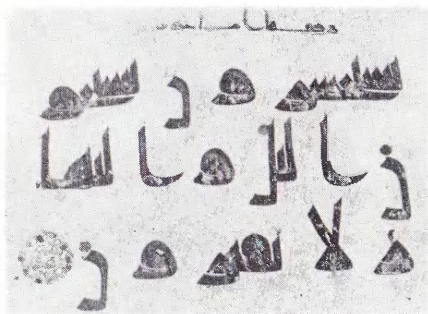
30. Dirham gaznavid.
(Foto P. Dubure, exclusivitate Arthaud.)
31. Dinar selgiucid.
(Foto Délégation archéologique française en Afghanistan.)
32. Monedă zankidă.
(Foto British Museum, Londra.)

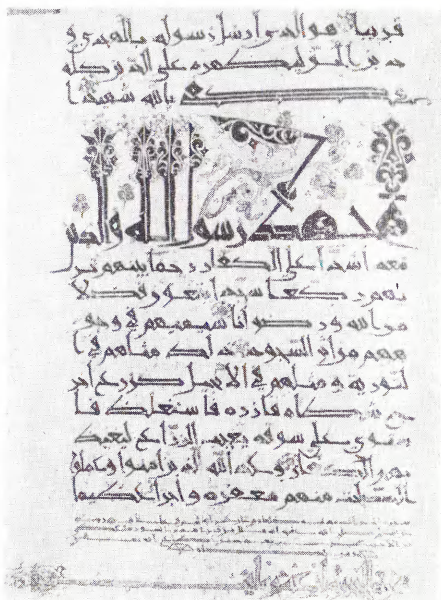
CORANUL,
MARILE
SANCTUARE

33. Fragment de coran arhaic pe pergament.
(Foto Staatliche Museen, Museum für Islamische Kunst, Berlin.)

34. Filă din Coranul constituit wakf.
(Foto S. Ory.)

35. Pagină de coran din secolul al XI-lea.
(Foto Metropolitan Museum of Art, New York.)

Unele, cum e specimentul prezentat alături, sînt caligrafiate într-o scriitură arhaică colțuroasă cu caracter artistic, în care literele dau dovadă de o tendință clară de geometrizare. Nu se găsesc în ea separații între cuvinte; semnele diacritice deosebind anumite consoane sînt indicate prin mici linii, în timp ce vocalele (a, i, u) sînt notate cu ajutorul unor puncte groase de culoare. Suratele sînt despărțite prin titluri decorate cu miniaturi. Se citește aici, în partea de jos: „al-Abzāb [Facțiunile, titlul suratei XXXIII], șaizeci și trei [versete]“ (Berlin, Museum für islamische Kunst.)

34. FILĂ DIN CORANUL CONSTITUIT WAKF.

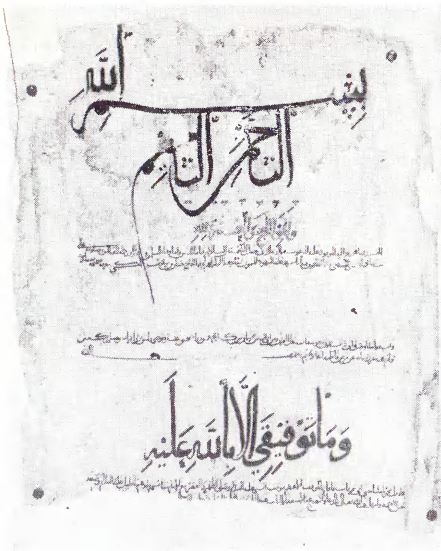
Practica wakfului nu se limita la imobile, ci se extindea și la manuscrise și îndeosebi la copiile Coranului depuse în anumite moschei pentru uzul unor cititori pioși. Această filă de Coran într-o scriitură arhaică îngrijită, dar fără îndoială mai veche decît aceea a fragmentului înfățișat mai sus, oferă în adevăr în partea superioară mențiunea: „Amādjūr a constituit wakf această copie.“ Personajul în chestiune a fost guvernator în Siria la jumătatea secolului al IX-lea, ceea ce oferă un indiciu sigur pentru datarea manuscrisului. (Istanbul, Muzeul de arte turcești și islamice.)

35. PAGINĂ DE CORAN DIN SECOLUL AL XI-LEA.

La epoca aceasta caligrafia evoluase deja spre forme mai cursive, folosind resursele ornamentale oferite de alternanța de părți groase și de părți subțiri ale scrișului cu condeiul de trestie. Astfel apăruse, cel puțin în Irak și în Iran, un tip de scriitură numit uneori „cufic frînt“. Dar interesul exemplarului reprodus aici și cuprinzînd începutul ultimului verset al suratei XLVIII constă mai ales în prezența unui rînd bogat decorat pentru a pune în valoare formula: „Muhammad este trimisul lui Dumnezeu.“ Extremitățile înflorate ale caracterelor folosite se înrudesc cu acelea care formau bogăția inscripțiilor monumentale executate în stuc sau în lut ars pe zidurile unor edificii. (New York, Metropolitan Museum of Art.)

36. CERTIFICAT DE PELERINAJ (secolul al XII-lea).

În cazul unui Pelerinaj făcut printr-o persoană interpusă, pelerinul cerea să i se remită la Mecca un certificat atestînd că executase riturile prescrise, și aceasta în favoarea unei terțe persoane desemnate nominal. Textul amănunțit al certificatelor de acest gen era împletit cu formule pioase și dădea adesea dovadă de o oarecare preocupare artistică atît în dispoziția rîndurilor cît și în alegerea caracterelor. Aici, pasaje într-o frumoasă scriere cursivă îmbogățesc un sul lat din care ni s-a păstrat numai partea superioară. (Istanbul, Muzeul de arte turcești și islamice.)

36. Certificat de pelerinaj (secolul al XII-lea).
(Foto D. Sourdel.)

37. Campamentul pelerinilor lângă Mecca.
(Foto H. Dogambey, P. Elek Productions Ltd., Londra.)

17. CAMPAMENTUL PELERINILOR LINGĂ MECCA

În valea Minā se adunau pelerinii pentru a putea să săvârșească riturile legate de Pelerinaj. Această imagine, publicată la sfârșitul secolului al XIX-lea, permite să ne imaginăm mulțimea forfotitoare care se înghesuia acolo în fiecare an, în luna dhū'l-hidjja și care, la poalele muntelui 'Arafa, rămânea în picioare o după-amiază întreagă, uneori în mijlocul celei mai mari călduri. Se va remarca îmbrăcămintea rituală de stofă fără cusătură, care lasă descoperit umărul drept.

38. ADORAREA KA'BEI.

În afară de ocolurile rituale pe care le efectuează în jurul Ka'bei, sanctuar construit de Avraam, dar și „locuință a lui Dumnezeu“ pe pământ, pelerinii se dedau unor acte de venerație și de pietate personală, care reflectă un aspect esențial al sentimentului religios în țara Islamului. Astfel, după ultimul ocol, ei se apropie de o parte a Ka'bei situată între poartă și unul din colțuri pentru „a-și lipi de ea, cum spune un autor vechi, pieptul, obrazul și brațele“, întinzînd pe ea podul palmelor, agățîndu-se de vâl și căutînd să atingă pragul ușii, în timp ce recită rugăciuni implorînd iertarea.

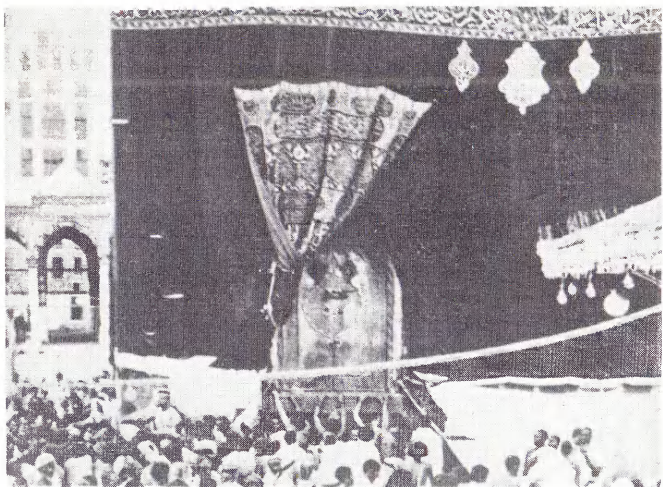
39. KA'BA, CENTRUL LUMII ISLAMICE.

Îmbrăcată cu un vâl de țesătură prețioasă reînnoit în fiecare an, Ka'ba este un monument cubic (de 15 m înălțime), care își înalță masa impunătoare în mijlocul moscheii sfinte din Mecca. Reconstructă, se spune, de populația orașului în vremea copilăriei lui Muhammad, care ar fi luat parte la aceste lucrări, ea a fost apoi obiectul unor restaurări diverse. Incendiată în vremea anti-califului Ibn al-Zubayr, ea a fost reconstruită de el într-o formă nouă care îngloba hemiciclul numit hidjr. Apoi generalul al-Hadždjādj, care a reocupat Mecca pe seama califului umayyad, i-a redat aspectul inițial, înălțînd totodată nivelul solului ei. Interiorul monumentului este dezgolit de cînd Profetul Islamului a făcut să dispară din el orice statuie de idol. Au fost însă expuse în el trofee sau acte solemne, cum au fost acelea ce aveau să reglementeze succesiunea califului abbasid Hārūn al-Rașid.

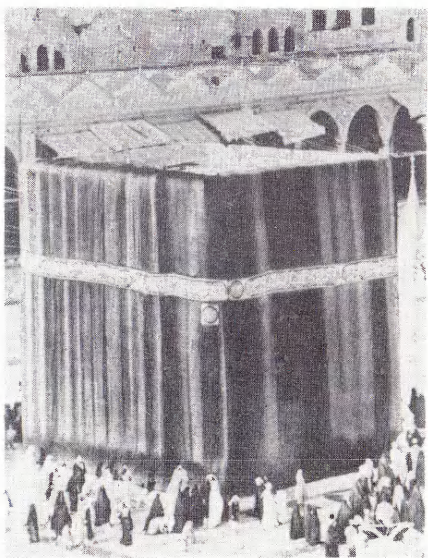
40. CUPOLA STÎNCII DIN IERUSALIM.

Transformat în exterior printr-un placaj de faianșă datînd din epoca otomană, relievrul ridicat de califul umayyad 'Abd al-Malik păstrează totuși vechea sa structură deasupra stîncii pe care o acoperă. Destinat inițial, pe cît se pare, să permită îndeplinirea unor rituri ambulatorii analoage acelorora ce se practicau în jurul Ka'bei, acest monument a apărut ulterior ca semn al puterii Islamului opus monumentelor creștine ale ora-

38. Adorarea Ka'bei.
(Foto P. Popper, Londra.)

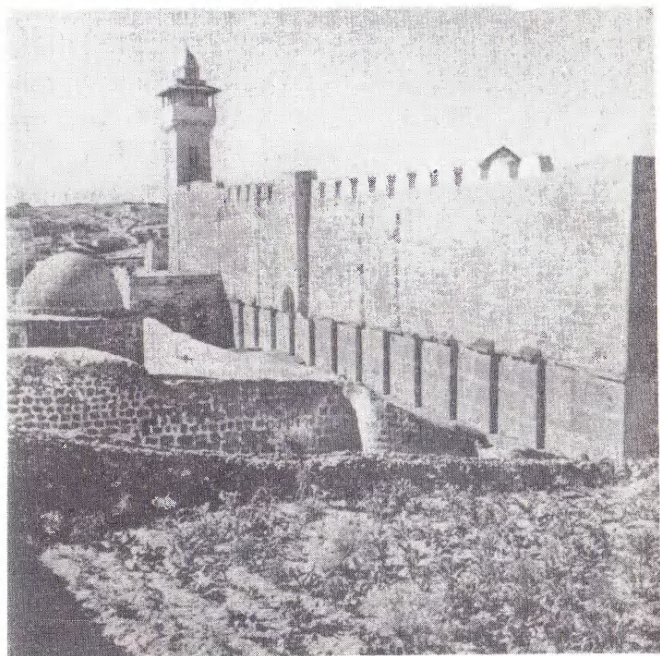

39. Ka'ba, centrul
lumii islamice.
(Foto H. Dogamby, P. Elek
Productions
Ltd., Londra.)

40. Cupola Sîncii
din Ierusalim.
(Foto Ychuda
Peri-Ramat-Gan,
Israel.)

41. Haramul de la Hebron în Palestina.
(Foto M. Audrain, exclusivitate Arthaud.)

şului. El îşi mai înalţă silueta preţioasă pe vasta esplanadă a haramului, corespunzător locului ocupat de fostul templu evreiesc. Scările monumentale ce se zăresc în dreapta duc la Moscheea depărtată (al-Masdjid al-Aksā), edificiu zidit de asemenea în epoca umayyadā, dar care a suferit de atunci numeroase modificări.

41. HARAMUL DE LA HEBRON ÎN PALESTINA.

Acest zid înalt mărgineşte sanctuarul înălţat deasupra mormintelor patriarhilor biblici veneraţi în Islam ca profeţi, morminte a căror descoperire în acest loc, în grotă Macpela, este relatată minuţios de diverşi croniciari din timpul cruciadelor. Temelia clădirii datează din epoca herodiană. Minaretul marchează islamizarea sanctuarului, pe care-l înghesuie din toate părţile casele oraşului Hebron.

42. CURTEA ŞI ARCADELE MOSCHEII DIN MEDINA.

Acest monument modern, a cărei istorie arheologică nu mai poate fi stabilită astăzi decât pe baza textelor, marchează totuşi amplasamentul casei locuite de Profeţ în oaza Yathrib precum şi locul unde el a fost îngropat. Ca atare, el este sanctuarul cel mai celebru al lumii islamice după Ka'ba de la Mecca.

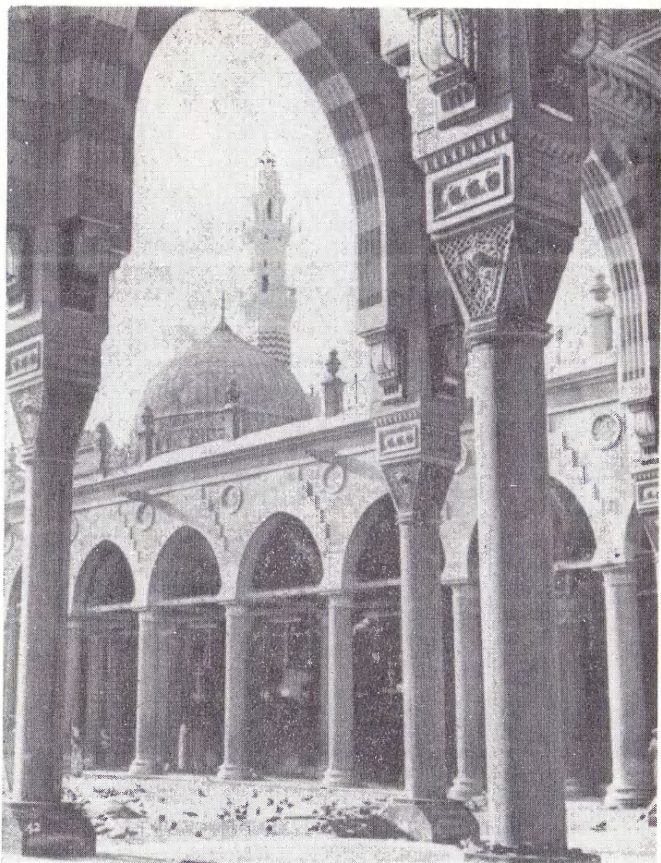
MOSCHEILE ŞI VIAŢA CULTURALĂ

43. ZIDUL DINSPRE SUD ŞI MINARETUL MARIII MOSCHEII DIN SAMARRA.

Imensa mare moschee reconstruită de al-Mutawakkil, a cărei amploare poate fi înbrăţişată cu privirea numai din avion (il. 3), nu mai este în interior decât un câmp de dărâmături. Văzute din exterior, zidurile ei de cărămidă arsă, cu o grosime de peste 2 m, sînt totuşi impunătoare. Se observă, în partea dinspre sala de rugăciune, mici ferestre dispuse exact dedesubtul unei frize ornamentale. În planul din fund se profilează silueta minaretului Malwiya, pe atunci încă nerestaurat, al cărui ultim etaj este decorat cu nişe orbe. Se ştie că edificiul, posedînd prestigiul construcţiilor califiene abbaside, a fost imitat în provincii, îndeosebi în Egipt, unde marea moschee a lui Ibn Tūlūn ne poate ajuta să ne reprezentăm cum s-a înfăţişat decorul interior dispărut al monumentului irakian.

44. ARCADE ALE SĂLII DE RUGĂCIUNE A MOSCHEII LUI NŪR AL-DĪN, LA RAKKA.

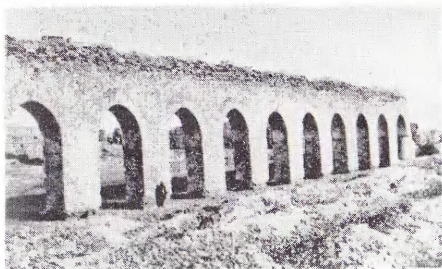
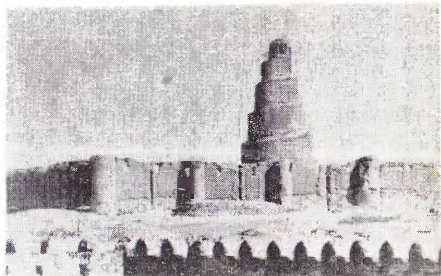
În interiorul incintei în ruină a reşedinţei regale de la Rakka nu mai subzistă practic monumente abbaside. Săpăturile efectuate în câteva puncte au fost pînă acum prea puţin importante pentru a scoate la iveală altceva decât cioburi de ceramică şi câteva planuri fragmentare.

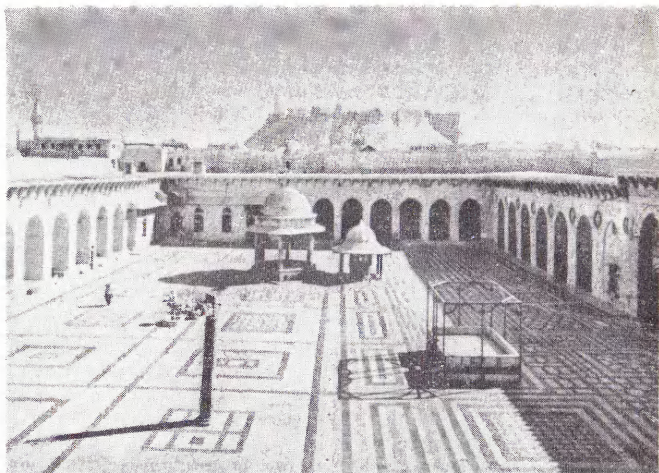
42. Curtea și arcadele moscheii din Medina.
(Foto H. Dogambey, P. Elek Productions Ltd., Londra.)

MOSCHEILE
ȘI VIAȚA CULTURALĂ

43. Zidul dinspre
sud și minaretul
mării moschei
din Samarra.
(Foto Staatliche
Museen, Berlin.)

44. Arcade ale sălii
de rugăciune a
moscheii lui Nūr
al-Dīn, la Rak-
ka.
(Foto Staatliche
Museen, Berlin.)

45. Curtea și porticurile mării moschei din Alep.
(Foto Azad, Damasc.)

Numai marea moschee ridicată în acest loc în secolul al XII-lea de marele suveran zankid Nūr al-Dīn înalță încă, în mijlocul unor movile pustii, un rând de stâlpi de cărămidă arsă legați prin arce ușor frînte. Se recunosc fără greutate în aceste ruine obiceiurile arhitecturale post-selgiucide și dovada păstrării, timp de cîteva secole, a unui centru urban important pe un loc astăzi părăsit.

45. CURTEA ȘI PORTICURILE MARII MOSCHEI DIN ALEP.

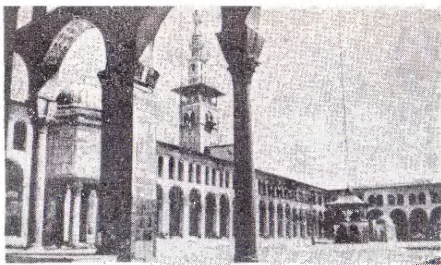
Întemeiată în 715 ca o replică mai puțin somptuoasă a moscheii umayyade de la Damasc, dar mărită și reconstruită în întregime de Nūr al-Dīn după incendiul din 1169, marea moschee din Alep trebuie numărată astăzi printre principalele edificii ale epocii post-selgiucide din Siria. Se va remarca regularitatea masivă a porticurilor cu stâlpi, fără etaj, cît și dalajul ornamental al curții, cu efecte de dicromie caracteristice pentru arta siriană din secolele al XII-lea și al XIII-lea.

46. CURTEA ȘI PORTICURILE MARII MOSCHEI Umayyade din DAMASC

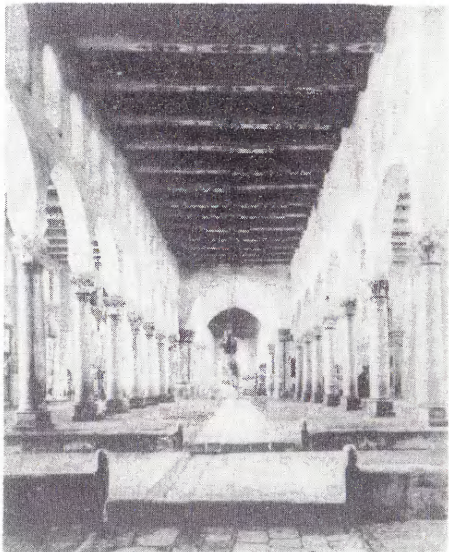
Restaurată foarte des în cursul veacurilor, marea moschee pe care califul al-Walīd o ridicase din temelii în capitala lui, între anii 706 și 715, păstrează destule părți vechi pentru a rămîne un excelent exemplu al artei din acea vreme. Desigur minaretul ce se vede aici înălțîndu-se în mijlocul zidului ei dinspre nord datează din epoca mamelucă, la fel ca, stîlpii tîrzii cu placaj de marmură ai acestui portic. Dar dispoziția actuală reflectă încă grandoarea vechii curți cu cele două nivele de arcade, sub care a fost suficient să se reconstituie o alternanță regulată de coloane și de stâlpi. Peretele din fund al porticului de vest, de unde a fost luată această vedere, poartă vestigiile vestitului panou peisagistic de mozaic zis al fluviului Baradā. În colțul din stînga al curții se distinge cupola Tezaurului, edicul din epoca umayyadă cu ziduri construite după tehnica bizantină (asize de piatră alternînd cu araze de cărămidă), deasupra unor coloane antice reîntrebuințate.

47. SALĂ DE RUGĂCIUNE A MOSCHEII DE LA DAMASC ÎNAINTE DE INCENDIUL DIN 1893.

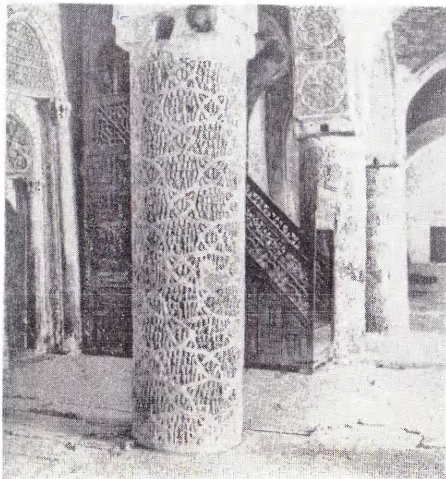
Această fotografie, făcută la sfîrșitul secolului trecut de orientalistul Max Van Berchem și publicată cu mult mai tîrziu într-un articol postum, are valoare prin faptul că ne păstrează aspectul pe care îl avea această sală de rugăciune înainte de restaurările moderne al căror obiect a fost între timp. Se distinge aici lunga și nobila perspectivă oferită de fiecare dintre cele trei nave paralele cu zidul Kibla, pe care le despărțeau șiruri de arcade dominate de ferestre și purtate de coloane

46. Curtea și porticurile marii moschei umayyade din Damasc.
(Foto. Azad, Damasc.)

47. Sală de rugăciune a moscheii de la Damasc înainte de incendiul din 1893.
(Foto BEO, VII—VIII, 1937—1938.)

48. Mihrāb și sală de rugăciune a moscheii din Nāyin în Iran.
(Foto A. Gourdard.)

antice refolosite. Navele se termină în centru în nava axială lărgită și supraînălțată, care constituia elementul esențial al dispoziției bazilicale. Ansamblul era acoperit cu una din acele învelitori cu șarpantă care vor fi părăsite după epoca umayyadă.

48. MIHRĀB ȘI SALĂ DE RUGĂCIUNE A MOSCHEII DIN NĀYIN ÎN IRAN.

Prezența pe stâlpi, pe intradosurile arcelor, pe suprafețele triunghiulare dintre ele și pe mihrābul cu nișă dublă a unui placaj de stuc sculptat în semirelief, pentru care au fost propuse diferite datări situate între secolele al IX-lea și al XI-lea, constituie cea mai izbitoră originalitate a acestui monument, de structură altminteri clasică.

49. CUPOLĂ SELGIUCIDĂ A MARII MOSCHEII DIN ISFAHĀN.

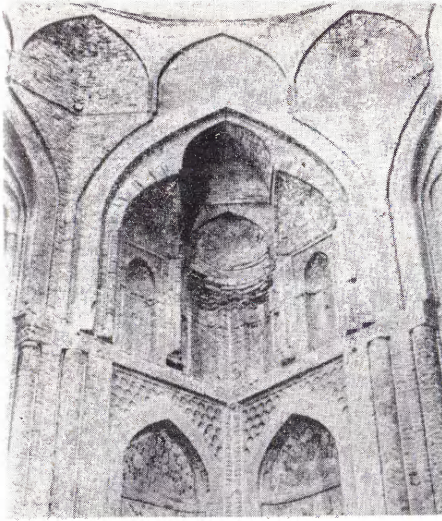
Reconstruită și transformată în timpul domniei lui Malikšāh, între 1072 și 1092, marea moschee a orașului care servea drept reședință sultaniană a fost înzestrată cu două săli cu cupolă destinate să-i exalte măreția. Cea mai mică dintre aceste două săli, din care se vede aci un colț la nivelul zonei de racord dintre locașul de plan pătrat și calota sferică ce-l domină, constituie un excelent exemplu al viguroasei arhitecturi de cărămidă utilizate pe atunci în Iran. O inscripție suverană cu frumoase caractere decorative situează ridicarea moscheii în 1088—1089.

50. O NAVĂ A MOSCHEII LUI IBN TŪLŪN.

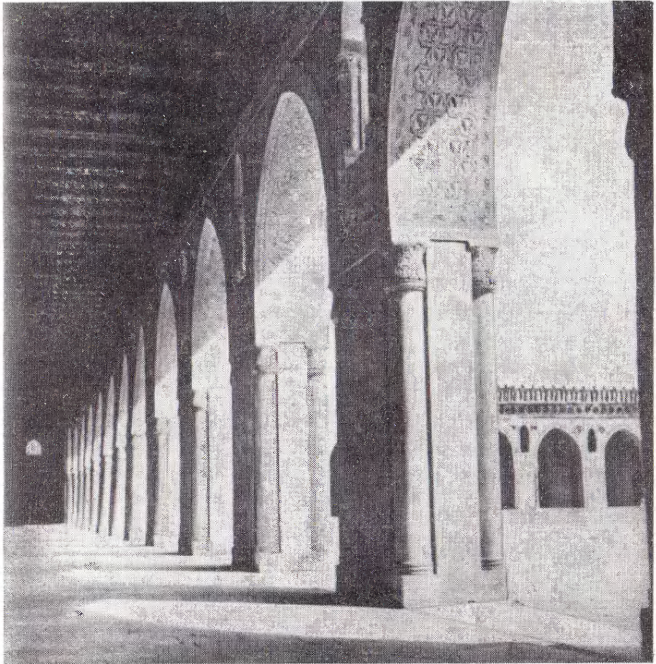
Înălțată între 876 și 879 în orașul regal tulunid al-Katā'i, nu departe de viitorul amplasament al orașului Cairo, această mare moschee cu masivii ei stâlpi pătrați de cărămidă arsă constituia o replică a moscheilor califiene din Samarra. Ea prezenta și același tip de decor de stuc, ilustrat aci prin benzi de motive florale stilizate, ornind intradosurile arcelor dasupra capitelurilor de asemenea sculptate și folosind resursele decorului zis cu „adîncire liniară”.

51. MAREA MOSCHEE a LUI AL-HĀKIM RIDICATĂ LA CAIRO ÎNTRE 990 și 1003.

Deasupra greilor stâlpi de cărămidă arsă mărginiți de colonete, care fuseseră împrumutați de constructorii fatimiți din structura moscheii lui Ibn Tūlūn, se profilează silueta cupolei pe tambur octogonal înalt, care la acea epocă era inserată de obicei în fața mihrābului în mijlocul navei kibla. Vederea a fost luată în interiorul sălii de rugăciune, al cărei acoperămint a dispărut astăzi, punînd în plină lumină friza epigrafică ornamentală care se desfășura în partea superioară a pereților, detașînd caracterele ei pe un fundal cu ușor decor floral.

49. Cupolă selgiucidă a mării moschei din Isfahan.
(Foto Staatliche Museen, Berlin.)

50. O navă a moscheii lui Ibn Tūlūn.
(Foto Illassia.)

51. Marea moschee a lui al-Hākīm ridicată la Cairo între 990 și 1003.
(Foto Hassia.)

52. Sala de rugăciune a moscheii lui 'Amr din vechiul Cairo.
(Foto Hassia.)

52. SALA DE RUGĂCIUNE A MOSCHEII LUI 'AMR DIN VECHIUL CAIRO.

Grandioasa perspectivă a acestei travee, ale cărei arce ușor frînte se sprijină pe coloane antice refolosite deasupra unei imposte înalte, pare să conserve anumite trăsături tipic abaside, ilustrate pe de altă parte de sala de rugăciune a mării moschei de la Kairuan. Ea nu trebuie să înșele însă asupra vechimii unui edificiu care ocupă amplasamentul primei moschei întemeiată la Fustât în 641—642 de către însuși 'Amr Cuceritorul, dar care a fost profund remaniat ulterior, astfel încît este greu a regăsi în el planul construcției abaside din 827.

53. MIHRĂBUL ȘI NAVA AXIALĂ A MĂRII MOSCHEI AGLABIDE DIN KAIRUAN.

Arhitectura și decorul contribuie în egală măsură să sublinieze amploarea acestei nave axiale construite în epoca aglabidă, în timpul campaniei de lucrări din 836, sub Ziyādat Allāh I, și prevăzute de pe atunci, conform celor mai recente ipoteze, cu acoperămintul supraînălțat care o deosebește astăzi de ansamblul sălii de rugăciune. Motivul ei central este constituit de panoul mibrăbului, la care se remarcă folosirea a două tipuri de decor: panouri de marmură sculptată și ajurată în partea inferioară a nișei, carouri de faianță cu reflexe metalice, importate din Irak și incrustate în jurul arcului superior, pe care-l luminează cu aurul lor mat. Alături de mibrāb se înalță un monumental minbar de lemn sculptat, de factură de asemenea abasidă.

54. FAȚADA SPRE CURTE A SĂLII DE RUGĂCIUNE, ÎN INTERIORUL MĂRII MOSCHEI DIN KAIRUAN.

Această fațadă, a cărei armonie este elogiată uneori, nu este totuși decît rezultatul unor remanieri succesive, printre care reconstruirea hafsidă a nartexului, în secolul al XIII-lea, ar fi etapa cea mai veche, completată pînă și în cursul secolului al XIX-ea prin refacerea cupoei navei mediane și a elementelor ieșite în afară cu coronament crenelat, care o preced.

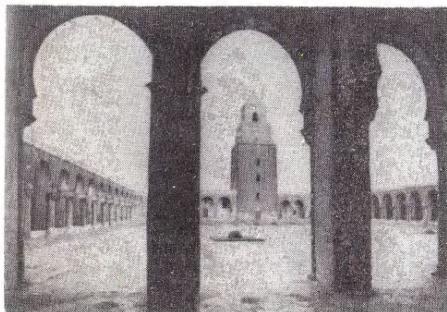
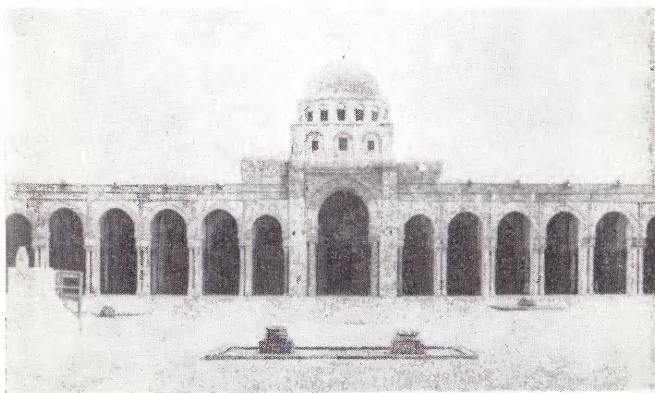
55. PORTICURILE SPRE CURTE ȘI MINARETUL MĂRII MOSCHEI DIN KAIRUAN.

Ansamblului omogen, dar tîrziu, constituit din porticuri de construcție hafsidă, a căror stare actuală datează din epoca turcă, între secolul al XVII-lea și cel de-al XIX-lea, i se opune silueta veche a minaretului, pe care ultimele cercetări tind să-l atribuie în ansamblul lui, secolului al IX-lea. Această impunătoare creație din 836 a lui Ziyādat Allāh I, pusă uneori în trecut, în mod nejustificat, în legătură cu numele califului umayyad Hișām, a fost în adevăr concepută în

53. Mihrăbul și na-
va axială a ma-
rii moschei agla-
bide din Kai-
ruan.
(Foto A. Mar-
tin, Oficiul de
turism tunisian.)

54. Fațada spre curte
a sălii de rugă-
ciune, în interio-
rul marii moschei
din Kai-
ruan.
(Foto A. Mar-
tin, Oficiul de
turism tunisian.)

55. Porticurile spre
curte și minare-
tul marii moschei
din Kairuan.
(Foto A. Mar-
tin, Oficiul de
turism tunisian.)

întregime — inclusiv un al treilea etaj, care a trebuit să existe înainte de refacerea hafsîdă — de constructorii aglabizi, conduși de considerații de ordin militar (turn de uz defensiv) ca și de ordin religios.

56. SALA DE RUGĂCIUNE ÎN RUINĂ A MOSCHEII ALMOHADE DIN TINMĂL.

Exemplar tipic al unei arte care a înflorit nu numai în marile orașe ale imperiului, ci și în acea localitate de munte din Marele Atlas care a fost leagănul puterii lui Ibn Tūmart, acest mic edificiu cu aspect nobil, construit pe la 1153, întrunește caracterele arhitecturale și decorative care vor fi dezvoltate în monumente mai importante. Se va admira îndeosebi eleganța stîlpilor flancați de colonete și a arcelor lui cu traseuri remarcabil de diverse.

57. INTERIORUL MOSCHEII ALMOHADE KUTUBIYA DIN MARRAKEȘ.

În această construcție a lui 'Abd al-Mu'min datînd de prin 1150 se afirmă, mai bine decît la Tinmāl, originalitatea unei arte care a știut să atingă o extremă vigoare de expresie cu ajutorul unor procedee voit simple. Această trăsătură a fost deja pusă în legătură cu orientarea religioasă a noilor stăpînitori ai Magrebului, care condamnau atitudinea ultimilor Almoravizi și gustul lor pentru un luxuriant decor arhitectural.

58. MINARET ȘI COLOANE ALE MOSCHEII ALMOHADE A LUI HASSĀN DIN RABAT.

Începută de califul Ya'kūb al-Mansūr după victoria sa de la Alarcos în Spania (1195), această moschee, care trebuie să fi fost de mari dimensiuni (dreptunghi de 180×140 m), n-a fost niciodată terminată. În spațele vestigiilor coloanelor sălii ei de rugăciune, se înalță încă remarcabilul ei minaret pătrat de piatră roz, turn incomplet ce se oprește astăzi la 44 m, dar care ar fi trebuit negreșit să-și ridice lanternoul terminal pînă la o înălțime de peste 60 m.

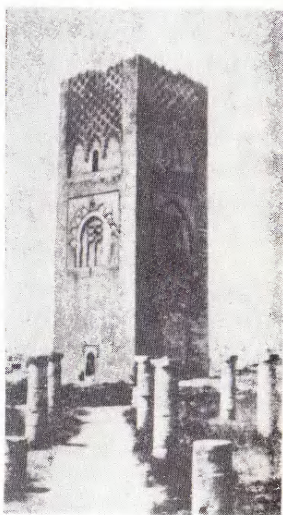
59. ORATORIU UMAYYAD AL LUI AL-HAKAM II ÎN MAREA MOSCHEE DIN CORDOBA.

Lucrările consacrate acestui monument religios de frunte din Andalus de către un calif fastuos, care a fost din 961 pînă în 976 urmașul marelui 'Abd al-Rahmān al III-lea, au avut mai ales drept obiect înfrumusețarea navei axiale și a părților celor mai nobile ale edificiului, în așteptarea extinderii care avea să-i dea, sub al-Mansūr, cu vreo douăzeci de ani mai tîrziu, suprafața sa definitivă. Printre mijloacele decorative folosite pe atunci, trebuie notate, ca aici, sisteme complexe de arce polilobate încrucișate, îmbogățite cu efecte de

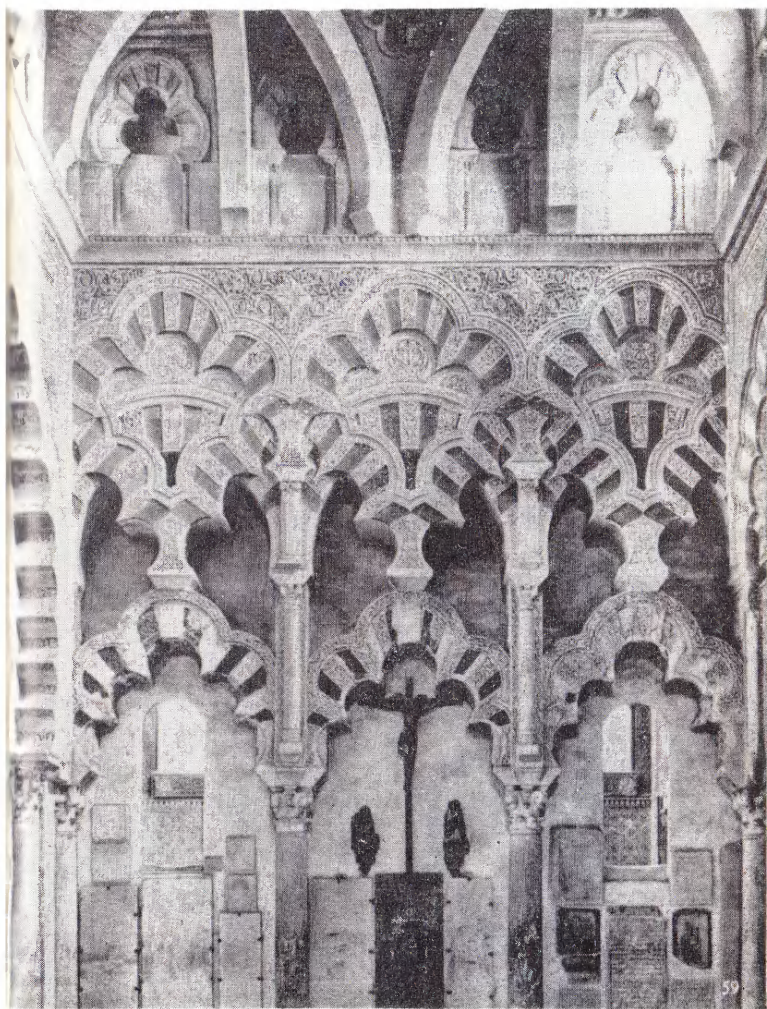

56. Sala de rugăciune, în ruină, a moscheii almohade din Tinmāl.
(Foto Boudot-Lamotte.)

57. Interiorul moscheii almohade Kutubiya din Marrakeș
(Foto L. Y. Loirat.)

58. Minaret și coloane ale moscheii almohade a lui Hassân din Rabat.
(Foto Boudot-Lamotte.)

59. Oratoriu umayyad al lui al-Hakam II în marea moschee din Córdoba.
(Foto H. Bertault, exclusivitate Arthaud.)

dicromie și împodobite cu un ușor decor floral sculptat în masa lor, care corespund stilului cupolelor pe nervuri ridicate la aceeași epocă.

60. MIHRĀBUL LUI AL-AFDAL ÎN MOSCHEEA LUI IBN TŪLŪN DIN VECHIUL CAIRO.

Deși aparține vestitului sanctuar construit de Ibn Tālūn între 876 și 879, acest mihrāb, ridicat în 1094 de către fiul celebrului vizir Badr al-Djamālī, datează din ultima perioadă a artei fatimide din Egipt și ilustrează manifestările în această țară ale unei arte căreia este nimerit să i se dea mai degrabă numele de post-selgiucidă. Se descoperă în adevăr în el influența modelor care începeau pe atunci să se propage din Iran în Siria și care apar în stilul unei compoziții semigeometrice și semi florale, cu motive deja stereotipe, ca în detaliul unor fișii epigrafice, comparabile cu operele siriene contemporane.

61. MIHRĀB SELGIUCID ÎN GHIPS DIN MADRASAU HAYDARIYA DE LA KAZWĪN.

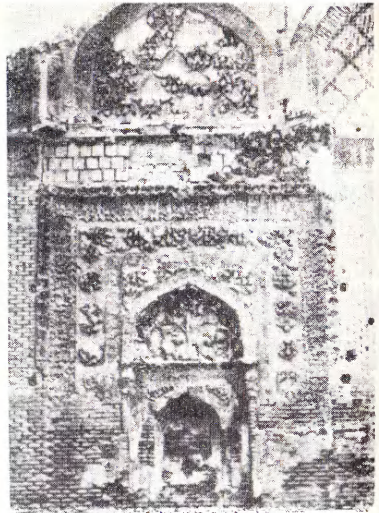
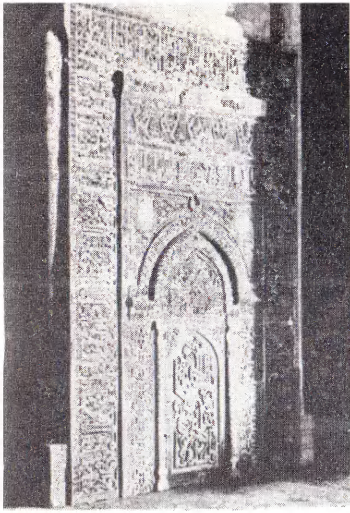
Printre exemplarele de mihrāburi iraniene cu nișă dublă și cu îmbrăcăminte sculptată, mihrābul acestui edificiu, atribuibil în părțile sale cele mai vechi secolelor al XI-lea și al XII-lea, se distinge prin bogăția decorului său floral și prin caracterul deja foarte evoluat al inscripțiilor ornamentale care subliniază ancadramentul său dreptunghiular. Ansamblul compoziției, comparabil cu realizările horasaniene de la Ribāt-i Șaraḡ, aparține însă părții apusene a Iranului prin exuberanța cu care se suprapun în el motive viguroase de fleuroane și palmete cu suprafață regravată, care se detașează pe mai multe planuri.

62. MIHRĀB ÎN PIATRĂ AL MARII MOSCHEI ORTOKIDE DIN DUNAYSIR ÎN MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ.

În impunătoarele ruine ale acestui monument datînd din 1200 mai există un mihrāb care se distinge totodată prin reliefarea modenaturii sale, caracteristică pentru arta contemporană din Anatolia, și prin rafinamentul baroc de care dau dovadă arcele polilobate ale dublei sale nișe interioare. Se va remarca folosirea unei inscripții cursive pentru a desena conturul primului arc, după un procedeu decorativ întrebuițat de asemenea la portalul selgiucid al madrasalei Ince Minareli din Konya.

63. MIHRĀBUL SUVERANULUI MONGOL ÖLDJEYTŪ ÎN MAREA MOSCHEE DIN ISFAHĀN.

Ridicat în 1310 într-un monument care a suferit numeroase reconstrucții după terminarea sălilor sale selgiucide cu cupolă, acest mihrāb de ghips constituie o in-

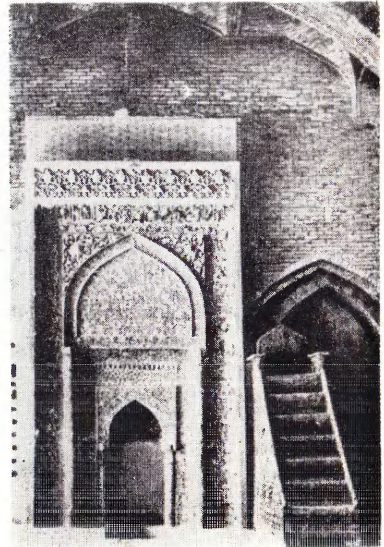
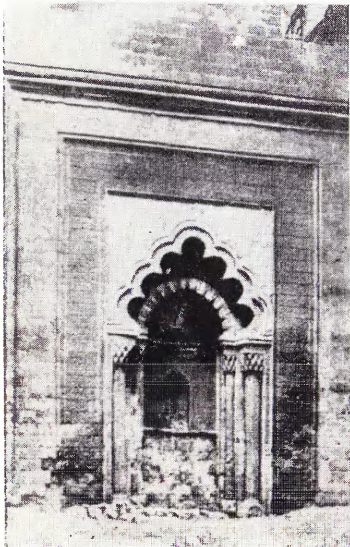

60. Mihrābul lui al-Afdal în moscheea lui Ibn Tūlūn din vechiul Cairo. (Foto Hassia.)

61. Mihrāb selgiucid în ghips din madrasaua Haydariya de la Kazwīn. (Foto A. Godard.)

62. Mihrāb în piatră al mării moschei ortokide din Dunaysir, în Mesopotamia superioară. (Foto A. Gabriel.)

63. Mihrābul suveranului mongol Ōldjeytū în marea moschee din Isfahān. (Foto G. Troeller și C. Deffarge, Rapho.)

terpretare tîrzie și elegantă, caracterizată îndeosebi printr-o utilizare foarte nouă a scriiturii cursive, de un stil folosit încă de mulți ani în Iran.

PREDICAȚIE ȘI INVĂȚĂMÎNT

64. PREDICĂ ÎN MAREA MOSCHEE DIN SAMARKAND.

Stînd în picioare pe minbar, a cărui ultimă treaptă o ocupă potrivit regulii, predictorul îmbrăcat în negru, culoarea dinastiei abbaside, vorbește credincioșilor atenți, înainte de începutul Rugăciunii rituale de vineri. El ține în mîna dreaptă sabia, atribut al suveranității, căci acționează în calitate de reprezentant al șefului Comunității, în favoarea căruia trebuie dealtfel să invoce totdeauna binecuvîntarea divină. Se va remarca stilul decorului capitelurilor, reprodus de asemenea pe suprafețele triunghiulare dintre arce și căruia i se pot găsi cu ușurință paralele în stucurile sculptate din epoca abbasidă. (Al. Hariri, Ședințe, Paris, Bibl. naționale, Cabinet des manuscrits, ms. ar. 5847, fol. 84 v°.)

65. VESTIGII SELGIUCIDE ALE MADRAȘALEI HAY-DARIYA DIN KAZWÎN.

Varietatea jocurilor de asize de cărămidă, potrivit unei tehnici decorative utilizate în mod obișnuit la acea epocă în Iran, caracterizează eleganta arhitectură a acestei săli cu cupolă din secolele al XI-lea și al XII-lea, păstrată în interiorul unui monument de dată tîrzie. Motive diferite apar în fiecare dintre nișele de colț și nișele oarbe ce sprijineau altădată tamburul octogonal. Se va observa prezența benzilor epigrafice de un stil rafinat, dintre care unele utilizează resursele unei scrieri cușice împletite și înflorate, altele pe acelea ale unei scrieri cursive îmbogățite cu urejuri.

66. CURTEA MADRASALEI AYYUBIDE A „GRĂDINII” DIN ALEP.

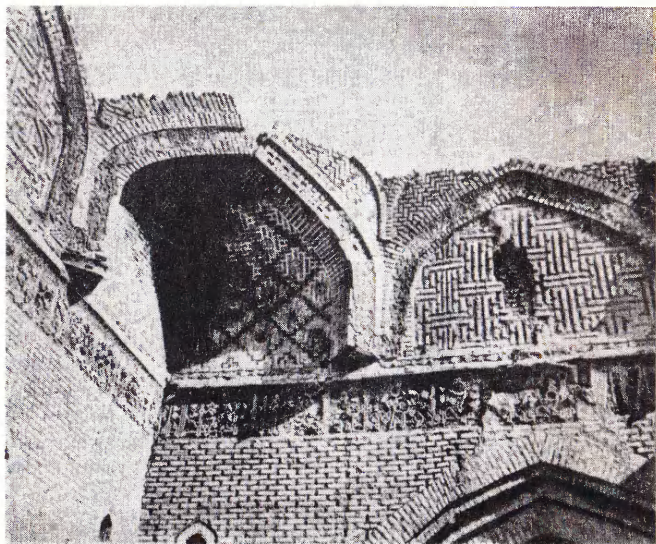
E de admirat compoziția interioară, totodată armonioasă și robustă a acestei mici clădiri de piatră cu aspectul exterior atît de masiv. Porticurile precedau în ea șirurile de celule ocupate de studenți și de profesori precum și sala cu cupolă opusă marelui îzwân, de unde a fost luată imaginea. Acest colegiu religios aparținea unui ansamblu de construcții, printre care o mănăstire și un mausoleu, care fusese întemeiat în afara orașului în 1235 de o prințesă ayyubidă, care a constituit wakf în favoarea instituției un sat din împrejurimi.

67. CURTEA MADRASALEI CU DOUĂ MINARETE DIN ERZURUM.

Numeroase influențe locale, perceptibile în echilibrul unei frumoase arhitecturi de piatră, caracterizează

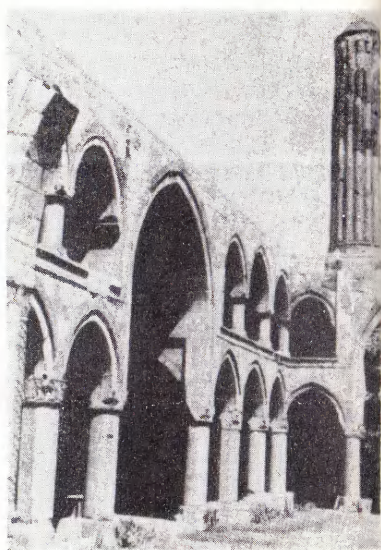
PREDICAȚIE
ȘI ÎNVĂȚĂMINT

64. Predică în ma-
rea moschee din
Samarkand.
(Foto *Bibliothèque
nationale,
Paris.*)

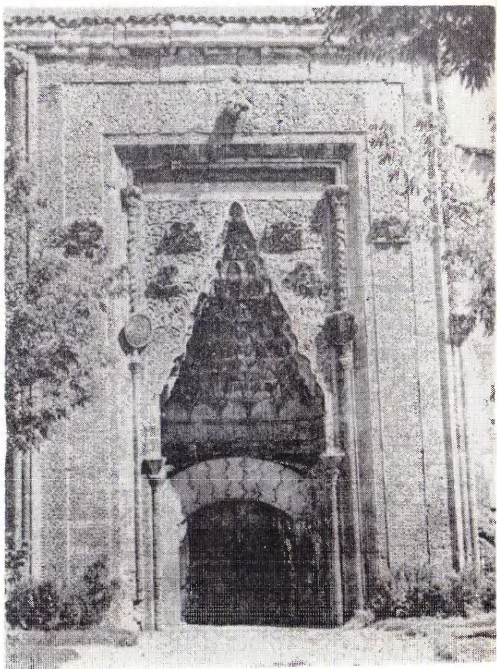

65. Vestigii selgiucide ale madrasalei Haydariya din Kazwīn.
(Foto *A. Godard.*)

66. Curtea madrasalei ayyubide a grădinii din Alep.
(Foto J. Sauvaget.)
67. Curtea madrasalei cu două minarete din Erzurum.
(Foto R. H. Unal.)

68. Portal monumental al madrasalei Barudjirdiya din Sivas.
(Foto Yan, exclusivitate Arthaud.)

această madrasa funerară ridicată în Anatolia orientală sub dominația mongolă. Planul nivelului inferior (v. planul 54, p. 166) permite să se aprecieze complexa lui structură rezultată din juxtapunerea unor elemente diverse. Se va reține aci contrastul dintre stilul solidelor porticuri și acela al unuiia dintre minaretele de cărămidă cu decor de faianță albastră, cărora edificiul își datorează numele de madrasawa „cu două minarete”.

68. PORTAL MONUMENTAL AL MADRASALEI BARUDJIRDIYA DIN SIVAS.

Temă arhitecturală și decorativă esențială a madrasalelor selgiucide, portalul intrării este executat aci în piatră frumoasă și împodobit, după un sistem obișnuit la acea epocă, cu benzi prezentînd motive mai ales geometrice care încadrează o deschidere de ușă dominată de o nișă boltită cu alveole. El conferă măreție unui monument cu un plan de asemenea clasic, care a fost construit în 1271—1272 și cuprinde o curte centrală înconjurată de celule, de patru rîwānuri ocupînd mijlocul fiecărei laturi și, în sfîrșit, de două încăperi cu cupolă, folosite ca oratoriu și ca mausoleu.

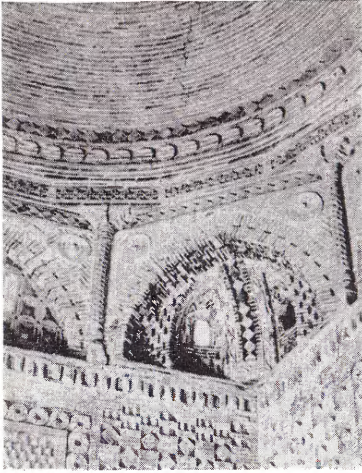
EDIFICII FUNERARE

69. MAUSOLEUL LUI ISMĀ'IL SAMANIDUL LA BUHĀRĀ.

Acest mausoleu, pe care cercetări recente îl fac să fie considerat ca un mausoleu colectiv ridicat între 913 și 943, este cunoscut mai ales prin silueta sa exterioară decorată cu jocuri de asize și dominată de o cupolă. În imagine apare asprimea rafinată a ornamentației interioare, obținută prin aceleași resurse și făcînd corp și ea cu arhitectura. Efectele de relief și motivele geometrice simple se împletesc pentru a decora fiecare suprafață, subliniind elementele structurale ale edificiului, îndeosebi arcele ce încadrează nișele și deschiderile. Se va observa dibăcia tehnică desfășurată în această realizare, care constituie unul dintre cele mai vechi exemple ale acestui tip de arhitectură de cărămidă în lumea islamică, situîndu-se însă, fără îndoială, la capătul unei lungi tradiții anterioare.

70. MAUSOLEUL DE LA GUNBAD-I KABŪS ÎN IRAN.

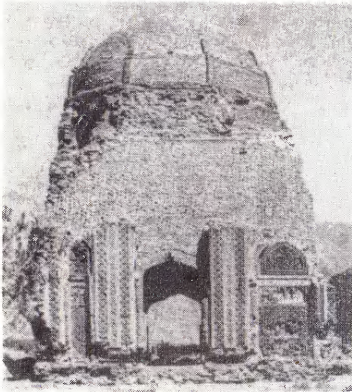
Datînd din 1007, acest mausoleu de 10 m înălțime și de plan stelat acoperea mormîntul unui obscur prinț din Djurdjān, la sud-est de Marea Caspică. Trebuie văzut în el un foarte vechi exemplu al acelor mausolee-tornuri care aveau apoi să se răspîndească în Iran și să ofere modelul turbeelor selgiucide, abundant reproduse într-o regiune ca Anatolia. Puritatea liniilor sale și absența oricărei decorații exterioare contrastează cu

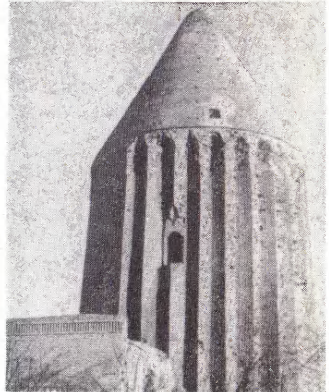
69. Mausoleul lui
Ismā'il Samani-
dul la Buhāra.
(Foto J. Powell,
Roma.)

70. Mausoleul de la
Gunbad-i Ka-
bus din Iran.
(Foto Christo-
phe-Viollet.)

71. Cele două săli cu cupolă de la Cîșt în Afganistan.
(Foto M. Le Berre, D.A.F.A.)

72. Mausoleul de la Warāmīn.
(Foto J. E. Dayton, Londra.)

stilul altor monumente contemporane. Se observă inscripția de fundație, cu litere sobre, realizată cu ajutorul unor cărămizi în relief, după un procedeu care va fi ulterior folosit în mod curent în Iran.

71. CELE DOUĂ SALI CU CUPOLĂ DE LA CIȘT ÎN AFGANISTAN.

Calificate uneori drept „mausolee”, aceste vestigii de monumente mai importante, ale căror ziduri dispărute au lăsat pe structurile actuale urme vădite, constituie amîndouă obiectul unei interpretări dificile și controversate. Ele au fost desigur înzestrate altădată cu fațade monumentale, reprezentate astăzi prin partea inferioară a benzilor de ancadrament: fișii cu motive geometrice și epigrafice executate în mozaic de cărămidă. În plus, interiorul era decorat cu placaje de stuc care ni s-au păstrat. Amîndouă datează în orice caz din timpul domniei marelui sultan gurid Giyāth al-Dīn (1153—1203) și se situează, după termenii din inscripțiile lor, una înaintea, cealaltă după anul 1183, care a marcat o schimbare în titlurile onorifice ale acestui suveran.

72. MAUSOLEUL DE LA WARĀMĪN.

Acest impunător turn funerar din 1289, construit în cărămidă și acoperind mormîntul unui anume ‘Alā al-Dīn se înalță la circa patruzeci de kilometri la sud de Teheran, într-o localitate presărată încă cu diferite ruine importante din epoca mongolă. Remarcabil prin planul său stelat și eleganța sobră a contraforturilor sale cu apareiaj regulat, el se mai distinge prin două frize decorative cu motive epigrafice și geometrice în faianță colorată pe fond de teracotă, care aplică un procedeu tipic selgiucid.

73. MAUSOLEU ZIS AL EMIRULUI ȘELGIUC, DE LA ERZURUM.

Clădit, fără îndoială, la sfîrșitul secolului al XI-lea sau la începutul secolului al XII-lea, curînd după cucerirea Anatoliei, în 1071, de către turcomanii de obediență selgiucidă, acest mausoleu anonim din grupul celor Trei Mausolee, situat la sudul vechii incinte a Erzurumului, se singularizează printre edificiile musulmane contemporane. Numeroase trăsături împrumutate de la arhitectura locală, trăsături de recunoscut îndeosebi în monumente creștine, cum sînt bisericile armenesti de la Ani, transformă, în adevăr, aici tema mausoleului cu cupolă sau a turnului funerar cu acoperămînt conic care se răspîndise pe atunci în țările musulmane. Construcția este înviorată prin pete discrete de culoare, datorate folosirii unor asize mergînd de la bej deschis pînă la roz-brun.

73. Mausoleul zis al emirului Selgiuc de la Erzurum. (Foto R. H. Unal.)

74. Mausoleul karamanid de la Niğde în Anatólia. (Foto L. Y. Loirat.)

75. Mausoleul lui Barkuk, din Cairo. (Foto Hassia.)

74. MAUSOLEU KARAMANID DE LA NIĞDE ÎN ANATOLIA.

Datînd din 1312, mausoleul zis al prințesei Hudawand prezintă un excelent exemplu al acelor turnuri funerare tîrzii, care nu vor înceta de a se înmulți în Anatolia post-selgiucidă și de a rivaliza ca bogăție decorativă. De formă octogonală și de dimensiuni destul de impunătoare, el se distinge mai ales prin calitatea sculpturilor fine, cu subiecte variate, care decorează portalul lui și partea superioară a clădirii, unde formează un contrast fericit cu nuditatea pereților .

75. MAUSOLEUL LUI BARKUK, DIN CAIRO.

Mausoleul acestui sultan mameluc, care a domnit de la 1388 pînă la 1399, ține de marele cimitir exterior al orașului vechi purtînd numele de „Mormintele califilor“. Este vorba de un ansamblu complex de felul acelor ce se ridicau în acea vreme pentru a satisface din plin dorințele bogaților fondatori: două morminte cu cupolă flancau aici o sală de rugăciune și un șir de chilii aparținînd unei mănăstiri. Stilul porticurilor de piatră ce se văd aici pledează în favoarea unei arte, care a cunoscut și manifestări mai puțin fericite, dominate de gustul fastului și al ostentației sau de o sterilă căutare a pitorescului.

SEPULTURI

76. SCENĂ POPULARĂ DE INMORMINTARE.

Intr-un cimitir unde se înalță, după un obicei răspîndit în secolul al XII-lea, mausolee sau capele funerare, corpul defunctului învelit cu un lînțoliu și care a fost purtat pe umeri de la locuință pînă la moschee, pentru Rugăciunea zisă a morților, și apoi de la moschee la cimitir, este introdus într-o groapă, deasupra căreia e clădită o boltă de piatră în formă de cenotaf. În spațele persoanelor care asistă la scenă cu un aer grav, bocitoarele se dedau obișnuitelor lor manifestări de jale, manifestări dealtfel condamnate de numeroși oameni ai religiei. (Al-Harîrî, Ședințe, Paris, Bibl. nationale, Cabinets des manuscrits, ms. ar. 5847, fol. 29.)

77. CIMITIR DIN INSULA DAHLAK ÎN MAREA ROȘIE.

Această insulă stîncoasă și arsă, situată la gradul de latitudine al Hartumului, astăzi aproape complet părăsită, a jucat în evul mediu rolul unui avanpost apărînd accesul la teritoriile islamice, în timp ce comerțul de perle și de carapace de broască țestoasă procurau locuitorilor ei o prosperitate relativă. Perspectiva acestui cimitir sărac, în care sînt îngrămădite morminte compartimentate, de un tip deja evoluat, dar executate din bucăți de stîncă grosolan cioplite, este cu adevărat aptă

SEPULTURI

76. Scenă populară de înmormîntare.
(Foto *Bibliothèque nationale, Paris.*)

77. Cimitir din insula Dahlak în Marea Roșie.
(Foto *M. Schneider.*)

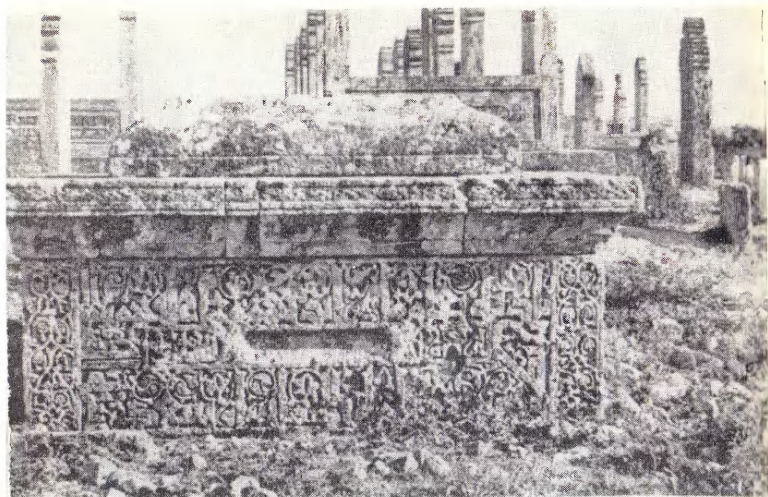
să justifice criticile poetului egiptean care scria în secolul al XII-lea: „Cel mai grozav loc e Dablak, cine acostează acolo, piere; ajungă-ți ca dovadă că e un iad al cărui paznic e Malik”, versuri ce cuprind pe deasupra o aluzie jignitoare pentru suveranul din acea vreme. Totuși, alte monumente funerare din Dablak, printre care stele de o execuție mult mai îngrijită, datînd din secolul al XI-lea și prevăzute cu remarcabile inscripții decorative, oferă în această privință o mărturie destul de diferită.

78. MORMINT DE PIATRĂ DIN EPOCA POST-SELGIUCIDĂ INTR-UN CIMITIR SIRIAN.

Există la periferia de miazăzi a Alepului un mare cimitir desemnat adesea cu numele de al-Sālibin, fiindcă în el se găseau adunate mormintele unor „pioase” personaje; tot acolo se situa un oratoriu conținînd o piatră pe care s-ar fi așezat Avraam. Printre mormintele ce s-au grupat în acel cimitir în secolul al XI-lea și în cel de-al XII-lea, unele imitau forma cenotafelor, de obicei executate în lemn, și purtau ocazional inscripții în scriere cufică înflorată, cu caracter eminentemente decorativ. Tipul lor corespundea unei mode funerare care s-a răspîndit în Siria postselgiucidă pentru mormintele unor oameni importanți și care contrasta cu obiceiul primitiv, respectat pînă în zilele noastre în țări ca Marocul de pildă, de a marca pur și simplu mormîntul prin una sau două stele cu epitaful și formule pioase.

79. ALT TIP DE MORMINT POST-SELGIUCID DIN SIRIA.

În același cimitir din Alep figurează și morminte mai simple, datînd din aceeași epocă; ele se compun dintr-un ancadrament dreptunghiular de piatră și din două stele situate una la capul, cealaltă la picioarele defunctului. Pe aceste stele sînt gravate de obicei, într-o parte formule pioase și în cealaltă epitaful propriu-zis, scris aici cu caractere cursive. Discurile de colț care se remarcă uneori la ele trădează și ele imitarea voită a unor anumite detalii ale cenotafelor de lemn sculptat. Dar aspectul lor mai puțin bogat decît acela al mormintelor cu soclu, cheson și capac a făcut ca folosirea lor să se dezvolte mai ales în localitățile rurale și explică răspîndirea acestui tip, obișnuit în Orientul Apropiat, pînă într-un centru atît de depărtat ca insula Dablak.

78. Mormînt de piatră din epoca post-selgiucidă, într-un cimitir sirian.
(Foto D. Sourdel.)

79. Alt tip de mormînt post-selgiucid din Siria.
(Foto D. Sourdel.)

